

DZIADKOWIE I WNUKI O SAMOTNOŚCI KILKA UWAG DO DYSKUSJI

BARBARA LULEK

Abstrakt: *Pomimo narastającej skali zjawiska samotności wśród różnych grup społecznych – dzieci, młodzieży, osób w okresie wczesnej dorosłości i jednostek w wieku podeszłym – omawiana problematyka nie stanowiła jak do tej pory przedmiotu często podejmowanych poszukiwań empirycznych. Przygotowywane opracowanie jest próbą spojrzenia na samotność zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i perspektywie empirycznej, tworzonej przez dwa pokolenia – dziadków i wnuków*

Słowa kluczowe: *rodzina, samotność, poczucie osamotnienia, sposoby ograniczania samotności.*

Abstract: *Although loneliness phenomenon is increasing in various social groups, such as children, adolescents as well as elderly people, studied issues were, until now, rarely taken up for empirical research. Prepared study tries to regard loneliness created by two generations – grandparents and grandchildren, in theoretical depiction as well as empirical perspective.*

Key words: *family, loneliness, feeling of loneliness, ways of restraining loneliness.*

Wprowadzenie

Samotność dotyka dzisiaj prawie wszystkich członków społeczeństwa, zarówno dzieci, dorastającą młodzież, jak i dorosłych. Syndrom osamotnienia ma swoje podłoże w rozpadzie małych wspólnot kulturowych, rodzinnych i małżeńskich. Zanik tychże zbiorowości ludzkich wywołany bywa nierzadko splotem uwarunkowań lokalizowanych w sferze zmian mikrospołecznych i makrospołecznych. Osamotnienie jednostek ma swoje przyczyny w braku osobowych odniesień – miłości, szacunku i zrozumienia – osób tworzących społeczne związki, co generuje poczucie zagubienia w życiu, pozostawania na marginesie społeczności lokalnej lub poza tymi granicami. Ogólna automatyzacja współczesnego świata doprowadziła do wyobcowania wielu ludzi z kręgów rodzinnych, rówieśniczych i lokalnych.

Paradoksalnie samotność stała się znakiem XXI wieku, epoki z jednej strony naznaczonej kurczącym się czasem i przestrzenią,

z drugiej strony izolacją społeczną i biernością jednostek znajdujących się na stosunkowo niewielkim obszarze.

1. Samotność i osamotnienie – eksplikacja pojęć

Pojęcia samotności i osamotnienia znane są człowiekowi od najdawniejszych epok. Jednak pomimo ich wielowiekowego rodowodu, nie udało się wypracować jednolitego stanowiska w kwestiach definicyjnych. Stan taki warunkowany jest wieloma czynnikami, zwłaszcza zaś uwarunkowaniami powiązаныmi z indywidualnym odbiorem przez każdego człowieka samotności. W literaturze pedagogicznej dominuje stanowisko, iż nie istnieje jeden wspólny rdzeń doświadczeń reprezentujących samotność, można jedynie dążyć do wyodrębnienia niektórych, powtarzających się elementów zachowań instrumentalnych, jak i werbalnych w relacjach jednostki z innymi osobami, i samą sobą wskazujących na przeżywanie samotności i osamotnienia (Izdebska 2004:17).

Złożoność stanu, jakim jest samotność, jak też wielość podejść interdyscyplinarnych sprawia, że w piśmiennictwie pedagogicznym stosuje się zamiennie wobec samotności takie terminy jak izolacja, alienacja, osamotnienie, odosobnienie, wyobcowanie, odizolowanie, wykorzenienie.

W ujęciu potocznym samotność to bark więzi z drugim człowiekiem, brak poczucia zrozumienia przez innych, brak akceptacji. Łączy się z subiektywnymi, nieprzyjemnymi, bolesnymi przeżyciami, wynikającymi z braku pozytywnych relacji w stosunkach międzyludzkich (Kusztelak 2009:279-280).

W najbardziej klasycznym ujęciu J. Rembowski wyodrębnił pięć płaszczyzn, na których dokonuje egzemplifikacji samotności. Autor wskazuje, iż samotność w ujęciu przedstawicieli różnych koncepcji to: siła dynamiczna i patologiczna, bądź kreatywną i ułatwiająca życie; samotność można rozpatrywać w płaszczyźnie emocjonalnej oraz społecznej. I ostatnie ujęcie w myśl, którego samotność pojawia się w sytuacji, gdy kontakty społeczne ulegają ograniczeniu lub stają się mało satysfakcjonujące (Rembowski 1991/4).

Samotność jest, zatem stanem doświadczanym zarówno w sensie emocjonalnym, jak i społecznym. Oznacza osłabienie więzi emocjonalnych z jedną lub wieloma osobami, które nie pozwala na poczucie własnej wartości, sensu życia, bycia potrzebnym i kochanym (Pawłow-

ska 2006:19). Wywołuje nie tylko poczucie pustki wewnętrznej, ale prowadzi do utraty sensu życia.

Jednostka umieszczająca siebie w spirali samotności doświadcza przykrych przeżyć, które ujemnie wpływają na zdrowie i kondycję fizyczną oraz psychiczną osoby. Stan powyższy łączy się z odczuwaniem gniewu, rozczarowania, poczucia nieszcześćia i pesymizmu (Kusztelak 2009:281, Izdebska 2004:23, Szymańska 2008:284).

2. Dziecko osamotnione w rodzinie

Dziecięca egzystencja – na ogół przebiegająca w rodzinie, środowisku najbardziej sprzyjającemu rozwojowi jednostki - nie jest wolna od sytuacji prowadzących do osamotnienia. Sprzyjają samotności dziecka liczne zagrożenia występujące w jego najbliższym otoczeniu – milczenie, brak poczucia przynależności, nie wypowiedanie swojego zdania; blokada emocjonalna dziecka jak też brak okazywania uczuć; sfera dziecięcych wyborów zlokalizowana w jakże różnorodnych formach: wycofanie, izolacja, unikanie kontaktów z innymi, smutek, pustka emocjonalna i egzystencjalna.

Z natury swej dziecko nie dąży świadomie do samotności, boi się być samo, rzadko koncentruje się tylko na własnych wewnętrznych przeżyciach, obcując wyłącznie ze sobą (Chałas 2005:53). Natomiast bardzo silnie odczuwa ono potrzebę opieki, troski, miłości, przynależności, uznania ze strony innych, pragnie stałych kontaktów międzyludzkich, przebywania zawsze z kimś. Ponadto, o ile człowiek dorosły ma swój wewnętrzny świat, do którego może schronić się, odwołać się, czerpać siłę i treści do życia, izolując się od innych, to dziecko jeszcze tego wewnętrznego świata nie posiada lub posiada (dziecko starsze) w stopniu ograniczonym i tak ściśle powiązany ze światem zewnętrznym, że oddzielenie tych dwóch światów niesie ze sobą katastrofę rozwoju personalnego (Izdebska 2008:361). Osamotnienie dziecka to pewnego rodzaju konieczność, przez którą dziecko zostaje skazane na niepowodzenia w łączności z innymi. Jest ono skutkiem zawsze określonej sytuacji życiowej, w jakiej dziecko wzrasta (np. w rodzinie), i charakteryzuje się tym, że wzajemna łączność między dzieckiem a innymi osobami (matką, ojcem, rodzeństwem, kolegami) ulega osłabieniu, rozluźnieniu. Osamotnienie dziecięce jest, więc subiektywnym doświadczeniem, nieprzyjemnym, stresującym, bolesnym (Izdebska 2004:27-28).

Dziecko z poczuciem osamotnienia w rodzinie nie ma oparcia emocjonalnego przede wszystkim w rodzicach i rodzeństwie. Doświadcza braku poczucia bezpieczeństwa, oraz ma zachwianą równowagę emocjonalną. Brak oparcia psychicznego w rodzicach, sprawia, że nie potrafi współprzeżywać z drugim człowiekiem, bo nie posiada nikogo, kto by ogarniając je uczuciem skierowanym tylko na nie i dla niego wyłącznie przeznaczonym, umożliwił mu zaakceptowanie siebie, jako niepowtarzalnej, posiadającą wartość jednostki ludzkiej (Gawęcka 2005:12).

A zatem możemy przyjąć, że główne objawy poczucia osamotnienia dziecka związane są z zaburzeniami życia emocjonalnego, polegającymi na wystąpieniu zahamowań utrudniających nawiązywanie i utrzymywanie przez dziecko więzi emocjonalnych, zaburzenia nerwicowe i charakterologiczne, trudności w przystosowaniu do wymagań, środowiska szkolnego.

Podsumowując symptomy poczucia osamotnienia dziecka w rodzinie obejmują dwa kluczowe obszary życia jednostki: stosunek do samego siebie i stosunki z innymi. Trudności te w formie zgeneralizowanej stanowią rdzeń pozostałych symptomów, ponieważ zaburzają stosunek dziecka do samego siebie i do innych, a tym samym optymalne funkcjonowanie na wszystkich poziomach jego wewnętrznej i zewnętrznej organizacji (Gawęcka 2005:13-27).

3. Człowiek stary w kręgu samotności

Samotność wywołująca poczucie wewnętrznej pustki, a niekiedy utraty sensu życia, cechująca się brakiem satysfakcji jednostki z charakteru jej związków interpersonalnych i funkcjonowania w świecie, nie jest obca osobom w podeszłym wieku. Owo trudne do przewyciężenia poczucie osamotnienia nabiera w okresie starości człowieka szczególnego znaczenia, co związane jest ze specyfiką przemian rozwojowych. W konsekwencji osobom w podeszłym wieku nierzadko towarzyszy rezygnacja z działania i poczucie braku szans oraz przekonanie o społecznym odrzuceniu, wynikającym z niemożności powrotu do stanu poprzedniego (Kawula 2001:551).

Samotności osób trzeciego wieku sprzyja także zmieniająca się sytuacja w rodzinach współczesnych. W wielu rodzinach nie ma miejsca dla niedołączających dziadków, którzy jednocześnie doświadczają odrzucenia, wyizolowania, osamotnienia (Małecka 1985:55).

Także przemiany cywilizacyjne, technologiczne – globalizacja, informatyzacja społeczeństwa, jak i demograficzne – starzenie się ludności, niosą wiele zagrożeń dla zachowania więzi rodzinnych i solidarności międzypokoleniowej. Ograniczenie obowiązków zawodowych i rodzinnych, z którym stykają się ludzie w podeszłym wieku, sprawia, że czują się oni niepotrzebni, a najbliższe otoczenie swoim zachowaniem często przyczynia się do powstania takiego przekonania (Sztur-Jaworska, Błędowski, Dzięgielewska 2006:88).

Samotność starego człowieka związana jest zarówno ze stanem subiektywnego odczucia, niezależnego od liczby kontaktów społecznych, którego natężenie zależy od oczekiwań, jakie ma się w stosunku do innych, a które może być wynikiem monotonii i nudy, stanem najgłębszej refleksji nad sensem własnego życia i świata, jak i sytuacją życiową, np. samotnego mieszkania, psychiczną i społeczną egzystencją, deficytem pozytywnych uczuć ze strony innych osób szczególnie darzonych uczuciami (Pufal-Struzik 2000:87).

Poczucie osamotnienia w starszym wieku, łączy się nie tylko z rzeczywistą izolacją i brakiem zainteresowania ze strony dzieci, ale także z wyobrażeniami, co do intensywności spotkań rodzinnych i towarzyskich, nudą i nieumiejętnością wypełniania czasu oraz wzmożoną potrzebą uznania i sprawowania nad kimś kontroli (Puchalska 1986).

Analizując różne formy i osamotnienia ludzi starych można stwierdzić, że brak jednolitego obrazu samotności wśród seniorów. Postrzeganie i doświadczanie samotności zależne jest od wielu czynników, tak społecznych, jak i ekonomicznych. Można, więc wyróżnić dwie zasadnicze grupy seniorów. Pierwsza z nich w sposób świadomy wybrała samotność, w pełni akceptuje ten stan, uznając, iż sprzyja on ich rozwojowi. Druga grupa - znacznie liczniejsza to osoby doświadczające całkowitej samotności, przekonane o własnej zupełnej bezużyteczności. Funkcjonują oni w płaszczyźnie nieustannej tęsknoty za zbliżeniem do drugiej osoby, za ciepłem, życzliwością i porozumieniem w rodzinie (Obuchowski 2002). Osoba samotna w podeszłym wieku, często uważa, że sytuacja, w jakiej się znalazła jest przez nią zawiniona i przyczyn szuka w sobie zamiast wyjść ze swoimi problemami na zewnątrz. Funkcjonuje w stanie niespełnienia, będącego wynikiem wewnętrznego rozdarcia pomiędzy własną odrębnością a potrzebą wspólnoty z innymi (Dubas 2000).

4. Zarys koncepcji badań

Podjmując tematykę samotności i osamotnienia w percepcji dwóch różnych pokoleń dziadków i wnuków dążono do udzielenia odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Jak samotność definiują dziadkowie i wnuki? oraz Jakich przejawów samotności doświadczają badani w środowisku domowym?

Podjmując próbę odpowiedzi na tak postawione pytania, które jednocześnie stały się problemami badawczymi oparto się na wynikach badań prowadzonymi w latach 2008 – 2010, na terenie województwa podkarpackiego. Objęto nimi przedstawiciele rodziny, a szczególnie wnuków (50 osób), którzy są uczniami szkół podstawowych na terenie województwa podkarpackiego i ich dziadków (50 osób). Próbę badawczą skonstruowano wykorzystując celowo-losowy dobór osób do próby. W badaniach wykorzystano technikę wywiadu.

5. Osamotnienie i jego przejawy w percepcji wnuków i dziadków

Każda rodzina tworzy typowy a jednocześnie niepowtarzalny klimat, daje poczucie wspólnoty, na płaszczyźnie wspólnego przebywania ze sobą, wzajemnego podejmowania działań, okazywania sobie akceptacji, gwarantowania poczucia bezpieczeństwa i miłości. Niestety taki modelowy obraz rodziny ulega licznym zaburzeniom. Funkcjonowanie rodzin w procesie gwałtownych zmian społecznych powoduje pojawienie się całej gamy nie zawsze pozytywnych konsekwencji. Stąd też pojawia się szereg nowych zjawisk, które bezpośrednio ogniskują się w rodzinie. Poruszana problematyka w niniejszym opracowaniu, skłoniła autorkę do przyjrzenia się sposobom postrzegania samotności przez dwa różne pokolenia: pokolenie dziadków i wnuków.

Jedno z podstawowych pytań badawczych, które sformułowano w toku badań dotyczyło rozumienia samotności przez obie badane grupy – wnuków w wieku szkolnym i dziadków. Zarówno wśród wypowiedzi pierwszej, jak i drugiej grupy respondentów odnaleźć można zróżnicowane, niekiedy fragmentaryczne, innym razem bardziej pełne definicje omawianego pojęcia. Uzyskane wyniki przedstawiono porównawczo w poniższym zestawieniu.

Tabela 1: Wybrane sposoby definiowania samotności przez pokolenie wnuków i dziadków

Samotność w ujęciu wnuków	Samotność w ujęciu dziadków
<p>„Samotność oznacza, że ktoś nie ma mamy i taty, ani nikogo bliskiego” (chłopiec l.12, kwestionariusz wywiadu nr 23),</p> <p>„Samotność to bycie samemu, nawet bez zwierzątka, które odeszło, to pustka” (chłopiec l.13, kwestionariusz wywiadu nr 11),</p> <p>„Jak jestem sam, to jest mi bardzo smutno” (chłopiec l.13, kwestionariusz wywiadu nr 46),</p> <p>„Samotny jestem wtedy jak ktoś mnie opuści, tak jak zrobił to dziadek, który umarł” (chłopiec l.12, kwestionariusz wywiadu nr 14),</p> <p>„Samotna byłam, kiedy, moja najlepsza koleżanka przeprowadziła się do miasta” (dziewczynka l.13, kwestionariusz wywiadu nr 37)</p> <p>„Samotny znaczy niepotrzebny, odrzucony i smutny” (dziewczynka l.13, kwestionariusz wywiadu nr 25)</p> <p>„Samotność to płacz, czasem gniew” (dziewczynka l.11, kwestionariusz wywiadu nr 13),</p> <p>„Nie lubię mówić o samotności, bo to nieprzyjemne” (dziewczynka l.10, kwestionariusz wywiadu nr 12)</p>	<p>„To jest bardzo przykre uczucie, brak bliskich”, (babcia l.65, kwestionariusz wywiadu nr 58),</p> <p>„To jest to, że człowiek jest sam, nie ma wokół siebie ludzi bliskich”, (dziadek l.68, kwestionariusz wywiadu nr 73),</p> <p>„Niemożność utrzymania kontaktu z otoczeniem”, (dziadek l.72, kwestionariusz wywiadu nr 98),</p> <p>„Jest się samym a w koło jest pustka”, (babcia l.67, kwestionariusz wywiadu nr 62),</p> <p>„Jest to smutne życie, człowiek patrzy i towarzyszą mu na ogół smutne wiadomości”, (dziadek l.63, kwestionariusz wywiadu nr 86),</p> <p>„To jest przykra starość” (babcia l.71, kwestionariusz wywiadu nr 55),</p> <p>„samotność to pustaka własnego domu, cisza i brak sensu życia, który przychodzi niespodziewanie” (babcia l.74, kwestionariusz wywiadu nr 94),</p> <p>„na starość każdy jest samotny, bliscy odchodzą, i pozostaje pustka, pełna popłakiwania” (babcia l.74, kwestionariusz wywiadu nr 93),</p>

Źródło: opracowanie własne

Z wypowiedzi wnuków wyłania się obraz samotności kojarzonej z brakiem pozytywnych więzi emocjonalnych między członkami rodziny, z brakiem rodziców, przyjaciół, z byciem samemu, jak też niepożądanymi stanami emocjonalnymi. Nieliczna grupa wnuków opisuje samotność przedstawiając różne życiowe sytuacje przeżywane w rodzinie, śmierć kogoś bliskiego, wyjazd, praca zawodowa kobiet. Po-

równując wypowiedzi pokolenia wnuków i dziadków, można stwierdzić, że samotność na jednak pewien uniwersalny wymiar niezależnie od wieku. Respondenci w podeszłym wieku, tak samo jak ludzie młodzi utożsamiają samotność z brakiem bliskich, przekonaniem o otaczającej ich pustce, nienadążaniem za zmianami dokonującymi się wśród młodszych pokoleń. Niektórzy z nich doświadczają samotności we własnym domu, nie mogąc znaleźć sensu życia i nie czując się przydatnym. Funkcjonują w płaszczyźnie bliskich a jednocześnie dalekich członków rodziny, niekiedy życzliwych, lecz częściej obojętnych jednostek.

Zapytano także o odczucia i emocje towarzyszące samotności. Pojawiło się, zatem w kwestionariuszu wywiadu pytanie, Twoim zdaniem jak czuje się dziewczynka lub chłopiec, który jest samotny? Do pokolenia dziadków skierowano zaś bezpośrednie pytanie o uczucia towarzyszące odczuwaniu samotności. Odpowiedzi badanych wnuków i dziadków koncentrowały się w dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, badani wskazywali na reakcje powiązane z negatywnymi, obciążającymi stanami wewnętrznymi, które towarzyszą osobom odczuwającym samotność. Stąd też w wypowiedziach respondentów pojawiają się określenia typu: „jest im smutno, przykro, źle, cierpią, gniewają się, boja się, nikt ich nie wspiera, nie chce mi się nic, jestem bezsilny, bezradziejność, opuszczenie, zapomnienie, wyalienowanie, poczucie zagubienia, tęsknota, gorzka pustka” (odpowiednio kwestionariusz wywiadu z wnukami nr 4,6, 9, 19, 34, 44, 47 i dziadkami 51, 53, 57, 72, 75, 82, 91). Pojawiają się także odpowiedzi wskazujące na izolację od otoczenia, od osób bliskich, zerwania relacji społecznych, niemożność nawiązania kontaktu, bądź mało satysfakcjonujący obraz powiązań jednostki z otoczeniem. Potwierdzają powyższe stanowisko następujące wypowiedzi badanych.

Tabela 2: Odczucia towarzyszące samotności w ujęciu pokolenie wnuków i dziadków

Odczucia w ujęciu wnuków	Odczucia w ujęciu dziadków
„Osoba taka czuje się odizolowana od innych murem, którego nie widać, ale on jest” (chłopiec l.13, kwestionariusz wywiadu nr 43), „Dziewczynka, która jest samotna czuje i doświadcza braku kontaktów z osobami, na których jej zależy”	„Wzyciu każdego człowieka przychodzi starość, ta niedobra pora, kiedy zostajesz sam. Inni już odeszli bliscy - żona, koledzy, rówieśnicy. I jesteś sam czasem ta granica znika” (dziadek l.78,

(dziewczynka l.13, kwestionariusz wywiadu nr 19),
„To taki chłopiec, który stoi z dala, zawsze jest gdzieś na uboczu, i robi tak samo w domu i w klasie”, (chłopiec l.10, kwestionariusz wywiadu nr 21),
„Samotny uczeń, nie ma znaczenia, czy to chłopiec czy dziewczynka, odczuwa, że jest oddzielony od innych” (chłopiec l.13, kwestionariusz wywiadu nr 17),
„Dziewczynka jest samotna, bo dawniej z tatą rozmawiała zawsze, o wszystkim i wszędzie” (dziewczynka l.13, kwestionariusz wywiadu nr 28).

kwestionariusz wywiadu nr 95),
„Dla mnie starość się zaczęła, jak ja się zrobiłam niedołączna. To znaczy jak ja miałam już prawie dziewięćdziesiątkę, bo jeszcze osiemdziesiąt jak miałam lat, to jeszcze byłam względna, ale już później to się nie nadawałam do roboty. I wtedy jesteś sam, czasem ktoś przyjdzie, nawet codziennie, ale to tylko chwila i potem jest smutno, tak jakoś gorzko..” (babcia l.93, kwestionariusz wywiadu nr 100).

Źródło: opracowanie własne

Można, zatem przyjąć, że wnukowie – dzieci w starszym wieku szkolnym, definiują samotność w pewnych płaszczyznach. Określają, omawiany stan w kategoriach charakterystycznych cech, tj. poczucie braku lub starty drugiego bliskiego człowieka, osłabienie trwale lub czasowe relacji z rodzicami oraz z innymi osobami. W tym zakresie badani uczniowie wskazują typowe zdarzenia z życia domu rodzinnego, czy rzadziej środowiska szkolnego. Dzieci wiążą samotność również z sytuacjami, w których odczuwają brak zrozumienia, wsparcia, czasu ze strony innych osób, jak też z zaburzeniami procesu komunikacji pomiędzy rodzicami i dziećmi, brakiem bezpośredniego kontaktu.

Pomimo, iż z reguły młodsze dzieci ujmują samotność, jako rezultat pewnej losowej straty np. śmierci zwierzęcia, również w badanej grupie tego typu wypowiedzi pojawiają się. Także wypowiedzi dziadków utrzymane są w podobnym tonie. Negatywne odczucia powiązane z doznawaniem samotności opisywane są w tej grupie respondentów w odniesieniu do sytuacji rodzinnej braku kontaktu ze swoim bliskim, własnej niedołączności i słabej kondycji fizycznej.

Można, zatem przyjąć, że badani dostrzegają problem samotności i osamotnienia w pewnej specyficznej perspektywie związanej na ogół z własnymi nierzadko ujemnymi przeżyciami i doświadczeniami.

Konkluzje

Prowadzone dociekania dotyczące problematyki samotności i osamotnienia w pokoleniu wnuków i dziadków pozwalają wyodrębnić elementy charakteryzujące postrzeganie osamotnienia przez badane grupy. Badani ujmują samotność w płaszczyźnie braku i ograniczenia satysfakcjonujących związków interpersonalnych z osobami bliskimi. Określają osamotnienie, jako doznanie negatywne, nieprzyjemne, wiążące się z dyskomfortem uczuciowym, zaburzeniem normalnego funkcjonowania osoby, brakiem jakościowych relacji z rodzicami, rówieśnikami i innymi bliskimi osobami, poczuciem obcości, cierpieniem.

Jednakże należy zauważyć, że poczucie osamotnienia towarzyszące czy to dziecku, czy człowiekowi w podeszłym wieku może zostać ograniczone poprzez bliskość innych ludzi, jak również więź z rodziną. Z wyników badań wynika, iż rodzi się wspólna płaszczyzna działań dla dziadka – człowiek w podeszłym wieku i wnuka. Niepożądane stany samotności należy eliminować poprzez zacieśnianie relacji międzypokoleniowych, w myśl powiedzenia, że starość posiada właśnie to, czego brakuje młodości. Osoby starsze, jak i młode potrzebne są sobie wzajemnie w rodzinie. Młode pokolenie jest źródłem siły i energii, zaś starsze – doświadczenia i rozważgi. Dlatego równowaga i dialogowe spotkanie obu wymienionych pokoleń w kręgu odpowiedzialności konieczne jest dla społecznego dobra (Szatur-Jaworska, Błędowski, Dzięgielowska 2006:88-93). Pokolenia tak różne wiekiem, doświadczeniem i wiedzą mają prawo do odmiennego stylu życia, zainteresowań, towarzystwa i rozrywek, hołdowania innym wartościom, ale oba potrzebują bliskości, zrozumienia, sprawiedliwości i bycia w rodzinie, która może stać się źródłem szczęścia, zadowolenia, radości, zrozumienia i akceptacji sensu własnego życia nawet w późnej starości.

Zoznam bibliografických odkazov

- BUGAJSKA, B.: Człowiek w sytuacji „trzeciego wieku” – próba dekonstrukcji pojęcia „starość”, w: red. TCHORZEWSKI, A. M., CHRAPKOWSKA-ZIELIŃSKA, A. „Trzeci wiek”. Szanse – możliwości – ograniczenia, Bydgoszcz 2000, s. 61. ISBN 83-7096-348-X.
- CHAŁAS, K.: Samotność siłą kreacji osobowej wychowanka, w: ZWOLIŃSKA, E. A., Edukacja kreatywna, Bydgoszcz 2005, ISBN 83-7096-534-2, s. 53.
- DUBAS, E.: Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia, Łódź 2000, ISBN: 978-83-7171-410-8.

- GAWĘCKA, M.: Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej, Toruń 2005, s. 12. ISBN 83-89886-19-7.
- IZDEBSKA, J.: Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie, w: JUNDZIŁŁ E., PAWŁOWSKA R. Pedagogika opiekuńcza, przeszłość- terażniejszość – przyszłość, Gdańsk 2008, s. 361. ISBN 978-83-7134-279-0.
- IZDEBSKA, J.: Dziecko osamotnione w rodzinie, kontekst pedagogiczny, Białystok 2004, s. 17. ISBN 83-89190-27-3.
- KAWULA, S.: Pedagogika społeczna wobec problemów człowieka starego, w: KAWULA, S. Pedagogika społeczna, dokonania - aktualności - perspektywy, Toruń 2001, s. 551. ISBN 83-7174-943-0.
- KUSZTEŁAK, E.: Twórcza samotność? Funkcjonowanie społeczne osób osamotnionych w okresie wczesnej dorosłości, w: SZMIDT K. Metody pedagogicznych badań nad twórczością. Teoria i empiria, Łódź 2009, s. 279-280. ISBN 83-7405-484-3.
- MAŁECKA, B.: Elementy gerontologii dla pedagogów, Gdańsk 1985, s. 55. ISBN 83-7017-163-X
- OBUCHOWSKI, K.: Starość i osobowość, Bydgoszcz 2002, ISBN 83-7096-441-9
- PAWŁOWSKA, R.: Samotność człowieka – rozważania teoretyczne, w: PAWŁOWSKA, R., JUNDZIŁŁ, E., Pedagogika człowieka samotnego. Gdańsk 2006, s. 19. ISBN 83-89277-15-8.
- PĘDLICH, W.: Ludzie starzy, Warszawa 1996, s. 97, ISBN 97-88387101008.
- PŪCHALSKA, B. M.: Lęki i niepokoje ludzi starszych, w: Encyklopedia Seniora, Warszawa 1986, 8321402747.
- SZATUR-JAWORSKA, B., BŁĘDOWSKI, P., DZIĘGIELEWSKA, M.: Podstawy gerontologii społecznej, Warszawa 2006, s. 88. ISBN 83-89964-71-6.
- SZYMAŃSKA, J.: Bierność – samotność. Wzajemne odniesienia, w: KEPLINGER, A. Bierność społeczna, studia interdyscyplinarne, Warszawa 2008, s. 284. ISBN 978-83-85713-98-2.

Dr Barbara Lulek

Uniwersytet Rzeszowski

Wydział Pedagogiczno-Artystyczny

Instytut Pedagogiki

ul. ks. J. Jałowego 24

E-mail: trabka@wp.pl